Folkloristik

Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpov Armağanı

Hâkim Yayınları

Folkloristik

PROF. DR. SÜLEYMAN T. KAYIPOV ARMAĞANI

THE MEMORY OF PROFESSOR SÜLEYMAN T. KAYIPOV

ПАМЯТИ ПРОФЕССОРА СУЛЕЙМАН Т. КАЙЫПОВ

ANKARA - 2013

İSTEME ADRESİ:
Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ÇANKIRI

Bu kitap
Aydan Matbaacılık Ltd. Şti.
tesislerinde basılmıştır.
2013

Folkloristik

Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpov Armağanı

The Memory Of Professor Süleymen T. Kayıpov

Памяти Профессора Сулеймаи Т. Кайыпов

ANKARA – 2013

Yayın Sorumluları:

Abdulselam ARVAS

Metin EREN

Mehmet KARAASLAN

Münir CERRAHOĞLU

Dizgi Tasarım

Mehmet Gümüş

Kapak

Mehmet Gümüş

Folkloristik: Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpov Armağanı

Yayın Sorumluları: Abdulselam Arvas, Metin Eren, Mehmet Karaaslan, Münir Cerrahoğlu. Ankara: 2012. 373 s.: 1 port.: 24 cm.

ISBN: 978-605-62299-3-0

I. Türk Halkbilimi. II. Türk Edebiyatı. III. Türk Dili. IV. Çeviri.

1. Kayıpov, Süleyman T.

2. Arvas, Abdulselam.

3. Eren, Metin.

4. Mehmet, Karaaslan.

5. Cerrahoğlu, Münir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **2**

PROF. DR. SÜLEYMAN TURDUYEVİÇ KAYIPOV'UN HAYAT HİKÂYESİ **3**

PROF. DR. SÜLEYMAN TURDUYEVİÇ KAYIPOV'UN YAYINLARINDAN SEÇMELER **6**

ERMENİ MEZALİMİNİN ANADOLU HALK ŞİİRİNDEKİ AKİSLERİ *13*

Prof. Dr. Fikret Türkmen **13**

KÖKEN MİTLERİNİN YERELLEŞME ve GÜNCELLENMELERİ BAĞLAMINDA KILAVUZ BOZKURT MOTİFİ ve OĞUZ KAĞAN DESTANI *29*

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu **29**

DESTAN ARAŞTIRMALARINDA ERZURUM'UN YERİ ve DOĞU TÜRKLÜĞÜNÜN AKADEMİK BİRİKİMİNDEN FAYDALANMA *41*

Doç. Dr. Salahaddin Bekki **41**

MEHMET TEVFİK'İN "İSTANBUL'DA BİR SENE" ADLI ESERİNDE 19. YÜZYILDA İSTANBUL'UN EĞLENCE HAYATI *50*

Yrd. Doç. Dr. Tahir Zorkul **50**

TEORİDEN PRATİĞE METİN TAHLİL YÖNTEMLERİ VE TARİHSEL ELEŞTİRİ KURAMI *68*

Yrd. Doç. Dr. A. Mecit Canatak **68**

ÂŞIK EDEBİYATINDA "SU" *78*

Yrd. Doç. Dr. Münir Cerrahoğlu **78**

EPİK DESTANLARDA MERKEZÎ KAHRAMAN VE TİP *89*

Dr. Nezir Temur **89**

ÇINGIZ AYTMATOV'UN, FOLKLOR ESERLERİNDEN YARARLANMA TEKNİĞİ *96*

Prof. Dr. Layli Ükübaeva **96**

VAN KIRGIZLARINDAN DERLENEN KÖROĞLU DESTANININ DİL ÖZELLİKLERİ *105*

Yrd. Doç. Dr. Baktygul Kulamshaeva **105**

Ayşe Nur Kırgız Sağın **105**

XIX. ASIR TÜRKMEN SUFİ ŞAİRİ *115*

Mive Seyidova **115**

KAZAK EDEBİYATINDA AYTMATOV'UN AYDIN YÜZÜ *122*

Prof. Dr. Danday Iskakulı **122**

KOMŞU DİLLERDE YAŞAYAN ÖLÜ TÜRKÇE MESLEK ADLARI ÜZERİNE *133*

Ahmet Turan Türk **133**

BEKİR ÇOBANZEDE'DEN MEHMET NÜZHET'E KIRIM ŞİİRİNDE BEŞKOŞMA ve TÜRK ŞİİRİNDE BEŞKOŞMALAR *154*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Karaaslan **154**

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TAZİYE *165*

Yrd. Doç. Dr. Metin Eren **165**

VAN'DA "HALK HİKÂYECİLİĞİ GELENEĞİ"NDEN "ÖYKÜLÜ TÜRKÜ"YE *189*

Yrd. Doç. Dr. Abdulselam Arvas **189**

A COMPARISON BETWEEN THE NOVEL "WHEN THE MOUNTAINS FALL" AND THE STORY "ALAGEYIK" ON THE MOTIF "THE ETERNAL FIANCEE" *202*

Öğr. Gör. Uğur Soldan **202**

DİL FELSEFESİ BAĞLAMINDA DÜŞÜNCELER: DİLİN VAR OLUŞ ALANI *209*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Turgut Berbercan **209**

TÜRK HALK ŞAİRLERİNİN ZAMAN İÇİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜ *223*

Yrd. Doç. Dr. Caner Işık **223**

ÖDÜL-CEZA PARADİGMASI BAĞLAMINDA ÖLÜM SONRASI HAYAT İNANÇLARININ EVRİMİ ÜZERİNE *237*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Yolcu **237**

KIRGIZ DESTAN GELENEĞİ *251*

Okt. Şerife Seher Erol **251**

BAŞ SÖZCÜĞÜ İÇİN TDK TÜRKÇE SÖZLÜĞE TEKLİF *285*

M. Emin Yıldızlı **285**

Erdem Tazegül **285**

TIVA TÜRKLERİNİN ATASÖZLERİ *304*

Salih Mehmet Arçın **304**

ÖDÜL-CEZA PARADİGMASI BAĞLAMINDA ÖLÜM SONRASI HAYAT İNANÇLARININ EVRİMİ ÜZERİNE

Об эволюции в вере в жизнь после смерти, в парадигме премия-наказание / On the Evolution of Beliefs of Life After Death In the Context of Paradigm of Reward-Punishment

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Yolcu

(Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Nevşehir/Türkiye)

Özet

Bilimin mitik dönemde ilk nüvesi sayılabilecek büyünün de yardımıyla, insanoğlu doğayı gözlemleyip anlamaya çalışırken mevsim değişimleri, doğanın canlanması ve gökyüzündeki cisimlerin hareketlerinde gördüğü sirkülasyon, yaşamı sürdürme umudu olarak ölümsüzlük fikrini ortaya çıkarmış olmalıdır. Böylelikle ruhun öteki hayatta yaşamayı sürdürdüğü inancı, zamanla çeşitli ritlere de yansımış, ölüm ve ötesiyle ilgili maddi kültür unsurlarıyla beraber sözel bellekte uzun yıllar boyunca yaşatıla gelen hacimli anlatımlar bırakmıştır. Çeşitli çevresel koşullar, ölüm sonrası hayat inancının ilk oluşum aşamalarından itibaren bu inançların ödül ve ceza ekseninde gelişmesini tetiklemiş, monoteizmin ortaya çıkışıyla cennet ve cehennem inançları sınıflı toplumun ahlaki normlarına paralel Mesihçi mitos ve evrensel bir eskatolojiyle sentezlenmiştir. İlk olarak avcı toplayıcı klanlarda görülen ölüm sonrası ruhun yaşamaya devam ettiği inancı, uzun yıllar çiftçi ve göçebe toplumlara etki etmiş ve zamanla ödül-ceza paradigmasında cennet ve cehennem inançları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada avcı-toplayıcı topluluklardan, çiftçi ve göçebe toplumlara ve ardından monoteist Semitik dinlere uzanan bir gelişme çizgisinden hareketle bu inançların evrimi çeşitli açılardan tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm Sonrası Hayat, Cennet, Cehennem, İnanç, Evrim.

Абстракт

Магия считалась одним из видов науки в периоде древних мифов. И человек с помощью магии пытался понять суть циркуляции времен, оживление природы и.т., в итоге таких раздумий и наверное появилась надежда о бессмертности человека. Таким образом, вера в то, что душа продолжает жить в другой жизни, со временем нашла своё отражение в различных мифах, и вместе с элементами материальной культуры связанные о смерти и о жизни после смерти люди оставили в значительно большом количестве сказаний. В итоге различных условий окружающей среды, с самого начало в периоде формирования веры в жизнь после смерти способствовало развитию этой теории в сфере награды и наказания. С появлением монотеизма появились веравания в рай и ад, и вместе с этим Мессианский миф синтезировался с универсальной эсхатологией. В этом исследовании оспаривается эволюционный путь веры начинающийся с охотников-собирателей, фермеров и кочевников до монотеистической Семитической религии.

Ключевые слова: жизнь после смерти, рай, ад, вера, эволюция.

Abstract

While mankind observed and tried to understand the nature also with the help of magic that can be considered the first core of the science in the mythic period, the circulation which he see in seasonal variation, rebirth of nature and activities of the objects in the sky might have revealed the idea of immortality as a hope of maintaining life. So, believing that soul keeps on living in the hereafter also reflected on various rituals in the long run and conveyed extensive narrations that had been kept alive during long years in verbal memory along with material cultural elements concerned with the death and the hereafter. Beginning from the development stages of the belief of life after death various environmental circumstances have these believes develop on the basis of reward and punishment, and with the appearance of monotheism believes of paradise and hell has been synthesized with Messiah mythos and a universal eschatology collateral with the ethical norms of class society. Seen in hunter and gatherer tribes initially, believing that soul keep on living after death had an effect on peasant and nomadic societies for many years and believes of paradise and hell came out in the paradigm of reward-punishment in the long run. In this study, starting from a developmental line ranging from hunter-gatherer tribes to peasant and nomadic societies and following monotheist Semitic religious, evolution of these believes has been argued from several points of view.

Key Words: Life After Death, Paradise, Hell, Belief, Evolution.

Giriş

İnsanlık tarihinin ilk kademelerinde bilinç yapılanması, değişik koşullar altında evrimsel bir süreçten geçerek etkilemiş olduğu koşulları yeniden üretip belirli bir düzeye ulaşmasıyla söz konusu tarihin evreleri sürekli bir gelişimi doğurmuştur. Bu gelişim, düşünsel-mitsel değerler dizgisiyle beslenmiş ve tarihöncesi dönemlerden başlayarak günümüze kadar uzanan sosyo-ekonomik ilişkiler, inançların tekâmülüne yol açmıştır.

Ölüm korkusu, insan belleğinde doğa karşısında güçsüzlük duygusunu tetikleyerek ruhun varlığı ve ölüm sonrası hayat inançlarını ortaya çıkartırken, aynı zamanda bu hayat, teleolojik zeminde iyi ve kötülerin ayrışmasında son derece işlevsel bir rol üstlenmiştir. Birçok kültürde ölümden sonra mekânsal açıdan iyilerin gideceği bir bahçe ile kötülerin cezalandırılacağı bir çukur inancı, çeşitli adlarla varlığını koruyarak günümüze değin ulaşmıştır. Bu inançların hangi toplumsal ihtiyaçlardan doğmuş olabileceği, nasıl dönüşerek günümüze ulaştığı soruları, antropoloji üzerine çalışan bilim adamlarını meşgul etmiş ve bu sorulardan hareketle konu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Bu çalışmada cennet ve cehennem adlarıyla ortak bir kavramsal çerçeveye oturtmaya çalıştığımız ölüm sonrası hayat inancının insanlığın ahlak düşüncesi ve vicdan duygusunun gelişmesiyle tanrısal bir ödül ve ceza karşıtlığında konumlandırılması, ekonomik ve toplumsal gelişmeler bağlamında ele alınıp değerlendirilecek ve kronolojik gelişme kısmen gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Avcı Toplayıcı Topluluklara Özgü İnançlar

Klan animizmi olarak nitelendirilebilecek toplumsal biçimlenmenin ilk örnekleri; ruhçu anlayış ile kutsal ve tabu düşüncesi, doğa karşısında insanı güç elde etme çabası bağlamında doğadaki güçlü nesnelerle bağ kurma arayışına itmiştir. Nitekim antropolog E. B. Taylor, dinsel inançların başlangıcında animizmin ortaya çıktığı yönündeki kuramında atalara tapınma, fetişizm ve büyü gibi inançların animizmden doğduğunu ileri sürmüştür[1]. Bu kurama göre uyku, rüya ve nefes alma gibi durumlarda bedeni yöneten ve ölüm ile ondan ayrılan manevi, hayat verici bir cevher vardır. Bu cevher, insan tarafından hareket eden, canlılık gösteren ırmak, güneş, ay, ağaç gibi varlıklarda da var kabul edilmiştir. Böyiece insan; onlara korkusu, saygısı, ihtiyacı ölçüsünde tapınmaya başlamıştır. Önce bedenden ayrı bir ruh fikrine ulaşan insan, sonra çevresindeki hayvan ve maddelere, daha sonra da doğal olaylara bu düşünüşünü uygulamıştır (Küçük vd. 2011: 18-19).

Ölü gömme geleneklerinin ortaya çıkışı hakkında Montagu, yazısız toplumların başka bir dünyaya yolculuklarında yardımcı olması için ölülerini yiyecek ve araç gereçlerle techiz etmek suretiyle dinsel ayinler eşliğinde gömdüklerini, bazen de büyük bir olasılıkla kanın hayat verici niteliklerinin bir sembolü olarak mezarlara kırmızı boyalar koyduklarını belirtmiştir (Montagu 1971: 19)[2]. Kuşkusuz bu tür uygulamalar, ölen insanın fizyolojik özelliklerinden farklı bir şey taşıdığına ve ölümden sonra hayatın bir şekilde devam ettiğine yönelik inançların yansıması olarak düşünülmelidir.

Beden ve ruh ayrımına ulaşan ilkel insan, ölüm karşısında umutsuzluğuna karşı ruhun ölümden sonra yaşamaya devam edeceği inancını geliştirerek yeni bir düşünsel formasyona ulaşmıştır. Animizmde hayatın özü olan ruh, bedeni terk ettiğinde insan ölmektedir, ancak ölüler, öbür âlemde bu dünyadakine benzer bir şekilde yaşamaya devam etmektedirler. Bu nedenle ölen kişiye ait eşyalar, ölüyle birlikte mezara konulmuştur. Bu düşünce, hemen hemen evrensel bir karakter taşımaktadır, ancak bu yaşamı monoteist dinlerdeki ruhun sonsuzluğu fikriyle karıştırmamak gerekir. Animizmde ruhun sürdürdüğü bu yaşama sonsuzluk atfedildiğine yönelik herhangi bir bulgu yoktur. Sanıyoruz ki, ruhun sonsuzluğu düşüncesine ulaşamayan ilkel insanın düşünce evreninde ölen kişilerin hatıralarda yaşatıldığı ölçüde ölüm sonrası hayatları vardır. Animizmde ruhlar, insanların etrafında, yakın yerlerde dolaşabilir, insanlara müdahale edebilir. Bu nedenle saygıyla karışık korku, animist klanları bu ruha adak adamak, dua etmek, kurban kesmek eylemlerine yöneltmiş ve bu uygulamalar animizmin temelini oluşturmuştur.

---

1 Diğer yandan H. Spencer'ın ilkel dinlerin "atalara tapınma"dan ortaya çıktığı ve dolayısıyla tanrıların sivrilen veya kahraman olan atalardan seçildiğini savunan görüşü ile M. Müller'in doğa olaylarının insana verdiği korku sonucu "naturizm"in doğduğunu ifade ettiği görüşüne çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı değinilmeyecektir. Bu tartışmalarla ilgili bk. (Pritchard 1998).

2 Hatta kimi araştırmacılar, bu ölü gömme geleneğinin köklerini Homo Neanderthalis insanına kadar götürmektedir. Bkz. (Randles ve Hough 1994: 12).

Lucien Levy-Bruhl, hemen her yerde ilkel insanların ölülerin başka bir yerde bu dünyadakine benzer bir yaşam sürdürmeye gittiklerine inanmakta olduğunu ve toplumlara göre ayrıntılarda kimi farklılıklar olsa bile bu yaşamın düşünsel açıdan dile getiriliş biçiminin hemen hemen hiç değişmediğini belirtmiştir (Levy-Bruhl 2006: 241). Böylelikle animizmden beslenen inanç yapısı içinde ölünün bir yolculuğa çıktığı ve bu yolculuğun gömme uygulaması nedeniyle yeraltına yapıldığı yönünde bir inanç gelişmiş olması olasıdır.

Yaptığı araştırmalarda insanlığın daha geç dönemlerinde ölüler diyarının yeryüzünde somut bir yer olduğuna dair fikirlerin ilkel halini bulan B. Malinowski, köken mitlerinin belli değişkelerinde insanlığın yeraltındaki varoluşu, insan ruhunun ölümden sonra bugünkü ruhlar dünyasında varoluşuyla karşılaştırıldığını, böylece tarih öncesi geçmişle her insanın bugünkü yazgısı arasında mitolojik bir yakınlaşma gerçekleştiğini ifade etmiştir (Malinowski 2000: 128)[3]. Malinowski, yaptığı alan araştırmasında, ilk ortaya çıkışın tam tersi olarak ölenlerin ruhlarının ölümden sonra Tuma adasına gittiklerine ve orada belli bir kovuktan yeraltına indiklerine dair inançlara rastlamıştır (Malinowski 2000: 128).

Neolitik devrimle[4] birlikte tarımsal faaliyetin başlaması, ırmak kenarlarında toplu yerleşimlerin ortaya çıkması, böylelikle doğanın kontrolünün insan eline geçmesiyle devlet yapısına benzer otorite[5] kurumsallaşması gerçekleşmiştir. Neolitik devrim, zihinsel düşünüş ve inanışlarda büyük değişiklikler yaratmış, doğanın insan tarafından işlenip ürün elde edilmesiyle de animist inançlar, etkisini tamamen yitirmese de zayıflamış, bunun yerine daha önceki animist düşünce ile teogonik mitlerle sentezlenen politeist pagan inanç yapısını ortaya çıkarmıştır.

Mircea Eliade'ye göre, dünyanın dönemsel yenilenmesi etrafında eklemlenmiş kadim düşüncelerin Yakındoğu'nun birçok dinsel sistemi içinde yeniden ele alınacak, yorumlanacak ve bu sistemlerle bütünleştirilecektir. İki bin yıl boyunca Doğu'ya ve Akdeniz dünyasına egemen olacak kozmolojilerin, eskatolojilerin ve Mesihçiliklerin en derin kökleri neolitiklerin kavramlarına uzanmaktadır (Eliade 2003: 60).

2. Tarımcı ve Göçebe Topluma Özgü İnançlar

Tarımsal ekonomi içinde insan, zaman perspektifini planlayarak örgütlü bir duruma sokmuştur. Buna bağlı olarak insan yaşamının evreleri, çeşitli açılardan döngüsel bir sistemde düşünülmüş ve böylelikle animist avcı-toplayıcılardaki ölüm sonrası hayat inancı, neolitik top-

3 Edwar Evans Pritchard, çalışmasında ilkellerdeki ölü gömme uygulamasıyla ilgili olarak şöyle der: "Önce ölü bozulup dağılıncaya değin bir yere yerleştiriliyor, sonra kemikler toplanıp 'aile' kemikliğine konuluyor. Bu süreç, ölünün parçalanmasının maddi simgesi altında, ölünün ruhunun canlılar dünyasından ruhlar dünyasına -bir durumdan ötekine geçiş- yavaşça geçişini temsil ediyor ve bu hareket, üçüncü bir duruma denk düşüyor. Geride kalanlar, ölüyle olan bağlarından serbest kalıyorlar. İkinci gömme töreninde bu üç hareket kendi amacına ulaşıyor. Gerçekte bunlar aynı tek bir sürecin üç ayrı görünümüdür; toplumun kendi üyelerinden birisini yitirme süreci yavaş oluyor, çünkü insanlar ölüme boyun eğmiyorlar, ne fiziksel ölüme, ne ruhsal ölüme." (Pritchard 1998: 85-86).

4 Neolitik devrimle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. (Childe 2004).

5 Sibel Özbudun, arkeolojik veriler ışığında, bu kurumsallaşmayı gerçekleştirenlerin Ön Asya bölgesindeki Güney Mezopotamya'da bugün tanımlandığı biçimiyle devlet kurarak uygarlığa nihai adımı atan Sümerler olduğunu ifade etmiştir (Özbudun 1997: 60).

lumlarda daha sistemli hiyerarşik bir düzene dönüşmüştür[6]. Tarım merkezli ekonomi, mevsimlerin düzenli takibini gerektirdiğinden güneşin ve yıldızların hareketleri gözlemlenmiş, toprak ile gök arasında ilişki kurularak gökle özdeş dinsel inanç sistemleri geliştirilmiştir. Nitekim Orhan Hançerlioğlu, insan düşüncesinde başlayan inanç ilkelerinin tarım gereksinimleri için göğe yöneldiğini, tarımı başarmak içinse göğün gözetlenmesi gerektiğini ve buna bağlı olarak bitkilerin verimi için gerekli mevsimsel değişimlerin gök cisimleriyle ilgili olduğundan dolayı tanrı fikrinin gökleştiğini ifade etmiştir (Hançerlioğiu 1995: 24). Ancak yazarın bu tespitinde sınırlamanın sadece bitki yetiştirici toplumlarla yapılması, göçebe toplumların inançlarında göğe tanrısal özelliklerin verilmesini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Göçebe ve yarı-göçebe toplum, sürülerinin beslenmesi ve üremesi noktasında yine doğaya bağlı kalan bir ekonomik yapıda varlığını sürdürdüğünden dolayı yukarıdaki tespite neolitik göçebeleri de katmamız gerekmektedir.

Tanrı düşüncesinin gökle paralelliği, tanrıların kendi mekânlarında dünyadaki hayattan oldukça farklı bir biçimde varlıklarını sürdürdükleri inancı, insan zihninde kayıp cennet mitlerinin köklerini atmış, yeryüzünü bu mekândan ayrı bir sürgün yeri olarak konumlandırmanın dinsel zeminini oluşturmuştur. Bu düşüncenin kaynağı kuşkusuz Sümer teolojisidir. Bu baskın düşünceyi Sümer teolojisinin gücüne, Sümer teolojisini ise Sümer rahiplerinin aynı zamanda astronomiyle ilgilenmelerine bağlayan Tokarev, Sümerlerde astronominin hızlı bir şekilde gelişmesiyle beraber Sümer dininin tabiat güçleriyle yakın ilişki içerisinde olmasının rahiplerin evren ve insan hakkında ilksel unsurlar taşıyan teolojik bir sistem oluşturmalarına neden olduğunu ifade etmiştir (Tokarev 2006: 369).

Neolitik devrimle uygarlığa ilk adımı atan, örgütlü otoriteye sahip bir toplum olan Sümerlerin eskatolojik mitlerinde ölümden sonra hayat vardır; ancak bu hayatta iyiler ve kötüler arasında bir ayrım yoktur. Sümerlerde ölen kişi, Kur[7] adı verilen ölüler diyarına gitmekte ve burada yeryüzündeki yaşamın değişik bir biçimini devam ettirmektedir[8].

Sümerlerde ilahi ceza telakkisi, yaşanılan dünya ile sınırlıdır. Altuncu'ya göre, Sümerler, yeryüzünde sorunlarla karşılaşılmasını, felaketlerin ve ölümcül hastalıkların meydana gelmesini tanrılarla ilişkilendirmişlerdir. Bütün bu olumsuz durumlara neden olarak tanrıları

6 Alâeddin Şenel'e göre, ekonomik ve toplumsal konularda ilerisini düşünücü, kendini tutucu davranış alışkanlıkları, neolitik insanın düşüncesine de önemli bir boyut kazandıracaktır. Daha önce halde ve geçmişte yaşayan insan, geleceği de düşünerek üç boyutlu bir zaman kavramına sahip olacaktır. Geçmişi düşünmenin düşleri, mitosları; hali düşünmenin anlık tepkileri geliştirmesine karşılık; geleceği düşünmek planlamayı, örgütlemeyi, umut etmeyi geliştirir ve bu gelecek düşüncesi, ölümden sonraki geleceğe dek uzanabilir. Öteki etmenlerle birlikte, dinsel düşünüşün temelindeki düşünsel etmenlerden biri budur (Şenel 1982: 164).

7 Kur kelimesi ile Orta Asya'da, eski Türkçede mezarlara Kur, Kurgan ve Gorgan isimleri verilmesi arasında ilginç bir benzerlik vardır. Bu benzerliğe dikkat çeken çalışma için bkz. (Gerey 2005: 93).

8 Konuyla ilgili bir çalışma yapan Abdullah Altuncu'ya göre, Sümerlerde yeryüzünde geçici bir hayata layık görülen insanın ölümden sonra yeraltı dünyasına gideceği düşüncesi bulunmaktaydı. Kur adı verilen bu dünyanın bir diğer ismi ise ölüler diyarıydı (Altuncu 2011: 66).

memnun edememe kabul edildiği için cezanın da bu dünyada verildiği inancı doğmuştur. Sümerlere göre, gündelik hayatlarında sıklıkla karşılaştıkları, sefalet, hastalık, ölüm, yoksulluk, ağır yaralanma, yıkım, savaş, felaket, yırtıcı hayvanların zararı gibi ceza telakkileri tanrılarla bağlantılıdır (Altuncu 2011: 65).

Sümer teolojisine göre, bir kimse öldükten sonra o kişinin ruhu bedeninden ayrılır, gölge veya hayalet gibi yarı cisme sahip bir varlığa dönüşür. Edimmu olarak isimlendirilen bu ruh yükselir ancak ölümle tanışan bedenle tam olarak münasebeti kesilmediği için ancak defnedildikten sonra rahat edebilir. Edimmu'nun yeraltı dünyasına geçebilmesi için defnedilmesi şarttır ve bu zaman gelinceye kadar ruh başıboş bir şekilde yeryüzünde dolaşır (Günaltay 1987: 505). Ali Narçın'a göre, Kur, yeryüzüyle asla kıyaslanamayacak kadar kötü bir yerdir. Burada en önemli kralların ve iyi insanların bile rahat edemeyeceğine inanılırdı. Bunun sebebi, Kur'un kötü ve sıkıntılı bir yer olmasıyla beraber aynı zamanda evrenin yaratılışı sırasında konulan kurallara göre inen kişinin bir daha Kur'dan çıkamayacağı yasasıdır (Narçın 2007: 238).

Kur olarak adlandırılan yer, her ne kadar cehennem düşüncesinin ilkel bir biçimi olarak tasvirlenmiş olduğu görülse de, karşıtlık ve buna bağlı olarak ödül ve ceza paradigmasının henüz ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Sümer kozmogonisinde geçen tanrıların yaşadığı yeşillikler içinde güzel bir yer olan Dilmun'u[9] Kur'un karşıtı olarak düşünmek oldukça zorlama bir yorum olacaktır. Çünkü Dilmun, insanın yaratılışından önce adı geçen, sadece tanrıların yaşadığı bir yerdir ve burası en azından erken Sümer eskatolojisinde bir ödül olarak gidilebilecek bir yer değildir[10].

Kur'un erken dönem Sümer mitik metinlerindeki tasvirleri, karanlık ve kasvetli, kurtların delik deşik ettiği insanların bulunduğu, toz ve toprak içinde, çamur yenilen, kirli su içilen bir yer olduğuna odaklanmıştır[11]. Zaman içinde Kur inancı evrilmiş, yeryüzünde yaşamdaki hiyerarşik düzene benzer bir yapı, Kur içinde de geçerli hale gelmiştir. Ölen kralların mahiyetleriyle, hizmetçileri ve muhafızlarıyla beraber gömüldüğüne yönelik bulgular, ölüler diyarındaki hiyerarşi hakkında bilgi vermektedir. Sümer krallarının mezarlarına mahiyetiyle birlikte gömülmesi[12], Kur'da sürdürülen yaşamın yeryüzündeki yaşamın bir devamı şeklinde tezahür etiğini göstermektedir. Burada yönetici sınıfın ve rahiplerin diğerlerine göre daha farklı konumları bulunmaktadır.

---

9 Sümer'de belirtilen bu cennet, ölümlüler için değil, tanrılar içindir. Ancak tek bir ölümlünün bu cennete girme hakkı kazandığı da ifade edilmekle birlikte, bu ölümlünün kim olduğu ve hangi özellikleri taşıdığı açıklanmamıştır (Kramer 2002: 185).

10 Nitekim Muazzez İlmiye Çığ'ın aktardığı bilgilere göre, Gılgamış destanında, Enkidu'nun Kur'a gelmesinden sonra kralların, başrahiplerin, iyi ve doğru yaşayanların, kısacası her sınıftan bütün insanların Kur'da bir arada yaşadıklarını gören Gılgamış hayretler içerisinde kalmıştır (Çığ 2000: 54).

11 Konuyla ilgili bkz. (Günaltay 1987: 506-507).

12 Kemalettin Köroğlu'nun aktardığı bilgilere göre, yetmiş dört kişilik maiyetiyle birlikte gömülen kral mezarı ortaya çıkartılmıştır (Köroğlu 2011: 69).

Günaltay'ın vermiş olduğu şu bilgiler bizi Sümer eskatolojisindeki cennet düşüncesinin, dahası insanlık tarihindeki cennet tasavvurunun ilk izlerine götürmektedir: "...diğerleri ise dünyadaki konumlarına göre çok daha sıkıntılı bir yerde olsalar da kötü bir yaşam süren edimmuların yanında onların konumları ve rahatları oldukça iyiydi. Bunlar, ülkelerini iyi bir şekilde yönetmek için çalışan krallar, kendi topraklarını kahramanca savunup ölen askerler, din adamları, adaletli tüccarlar ve tanrıların isteklerini gözetip buna uygun bir şekilde yaşayan insanlardı. Bu kimseler aileleriyle beraber istirahat döşeklerinde yatar ve temiz su içerdi. Ayrıca ölen kimseler için geride bıraktıkları tarafından tanrılara adak sunulan kimseler de özel haklara sahip olur ve diğerleri gibi kırıntı toplayıp çamur yemek zorunda kalmazdı" (Günaltay 1987: 506-507).

Toprağa bağlı yaşayan tarımcı toplumlar, ürünlerini göçebe toplumların istilalarına karşı korumak için muhtemelen örgütlü bir askeri sınıf oluşturmuş, diğer yandan da çeşitli üretim koşullarının etkisiyle sınıflı toplum ve köleci düzen ortaya çıkmıştı. Bu yapı içerisinde sınıflı-tarımcı toplumda otoriteyi temsil eden gruplara özgü gelişen ilk cennet inançlarında hiyerarşik düzenin öbür hayatta da devam ettiği görülmektedir.

Krallar ve din adamları başta olmak üzere, öbür hayatta aynı koşullar altında varlığını sürdüren edimmular arasındaki sınıfsal farklılığın temellerine geç dönem Sümer inançlarında rastlamaktayız. Bu inanç sisteminde Kur'da yaşam tarzlarının farklılaşması, Sümer kent devletlerinin Mezopotamya bölgesindeki diğer istilacı kavimler tarafından sürekli tehdit edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bölgelerini korumak için askeri motivasyonu sağlayacak, dinsel argümanlarla halkı kıtlık dönemlerinde isyana yönelmeyi engelleyecek unsurlardan biri de ölüler diyarında vaat edilen farklı yaşam seçeneği sunulmasıdır. Belki de ilk olarak tanrılar adına savaşmanın, şehitlik gibi kavramların bu dönemde ortaya çıktığını söylemek fazla iddialı bir tez olmayacaktır.

Egemen sınıfın ve bu sınıfa hizmet eden bazı grupların Kur'da diğerlerinden farklı bir yaşam süreceği inancının temelini tarımcı kültürün sosyal tabakalaşmasında aramak gereklidir. Kent devleti şeklinde örgütlenmenin zaman içinde bir krallığa evrilmesi ve böylelikle bir müddet sonra merkezileşmesi, otoriteyi tanrısal gücün temsilcisi veya bizzat bu gücü kullanma meşruiyetini elinde tutan elit bir sınıf haline getirmiştir. Bundan dolayı öbür hayat düşüncesinde sınıfsal farklılaşma, yani diğer adıyla cennet ve cehennem inançlarının ilk hali ortaya çıkmıştır.

Tarımcı toplumların tersine göçebe toplumların dini inanç sistemlerinde ahiret, cennet, cehennem gibi kavramlar, çok daha geç dönemde ortaya çıkmıştır. Örneğin, eski Türklerde ölümden sonra hayat inancı[13] vardır, ancak bu inanç, ilk dönemlerde animist inançlar ile şa-

13 Hunların cesetlerini mumyalaması, Hun ve Göktürklerin ölüleri eşyaları ve atıyla birlikte gömmeleri, Göktürklerin cesetleri yakarak ateşin temizleyici gücüne sığınmaları, öte dünya inancının belirgin bir biçimde var olduğunun göstergesidir. Bk. (Çınaroğlu 2008: 177).

manistik sihir sisteminin bir sentezi sonucu oluşmuştur. Farklı ülkelere göç eden, istila ve fetih hareketlerine katılan Türkler, zaman içinde Ön Asya'da yeşermiş Semitik monoteist dinlerin ve kısmen de Zerdüştlüğün etkisiyle cennet ve cehennem inançlarını ödül ve ceza paradigmasına oturtmuştur. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, eski Türklerin erken tarihi dönemlerinde cennet-cehennem inançları yoktur. Ancak, kimi araştırmacılar, uçmağ[14] kelimesinden hareketle tanrı katı olan gökyüzü ile cenneti birbiriyle karıştırmış, tıpkı Sümerlerdeki Dilmun, Tevrat'taki Aden Bahçesi gibi teogonik bir mekânı ahlaki bir sistem ve ilahi ödülle özdeşleştirilerek yanlış bir tespite neden olmuşlardır. Aslında bu inanç, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olup bu inanç biçimini Zerdüştlük, Maniheizm, Hıristiyanlık ve İslamlık dinleriyle temaslar şekillendirmiştir. Bu etkileşimin en tipik örneklerini Altay şamanlığının ahiret inançlarında görüyoruz.

Murat Uraz'ın çalışmasında yer verdiği Altay yeraltı dünyasıyla ilgili bilgiler, Ön Asya dini sistemlerinin etkisini göstermesi bakımından hayli önemlidir. Ancak Sümerlerdeki Nergal ve Ereşkigal ile Erlik arasındaki benzerliklere değinirken cehennem nitelemesi kanaatimizce yanlıştır. Çünkü Sümer Kur'u bir ölüler diyarıdır ve cehennem düşüncesiyle eşdeğer değildir: "Altaylılara göre dokuz kat olan yer altı yahut karanlıklar âleminde oturanların başında kötülük tanrısı Erlik gelir. Erliğin emrinde bulunan ikinci derecedeki tanrılarla kötü ruhlar, zebaniler de orada bulunur. Cehennem de oradadır. Körmösler, Azalar da Erlik'in emrini yerine getiren kötü ruhlardır. Sümerlerin büyük tanrılarından da yeraltında oturanları vardır. Fırtına ve cehennem tanrısı Nergal ile karısı Ereşkigal yeraltındadır. Hem Erlik'in, hem de Nergal'in yeraltında muhteşem bir sarayı bulunmaktadır." (Uraz 1992: 94).

Eski Türkler, yukarıda izah edilmeye çalışıldığı gibi, ruh düşüncesine animist inançların etkisiyle ulaşmışlar ve zoomorfist bir algılamayla ruhu gökte uçan bir kuş gibi düşünmüşlerdir. Ünver Günay ve Harun Güngör, Türklerdeki zoomorfizme dikkat çekerek, ölülerin bir kuş gibi bu dünyayı terk ettiklerine inanıldığını, Göktürk Kitabeleri'ndeki uçmak sözcüğünün de bununla bağlantılı olduğunu söylerler. Aslında ölüm halinde ruhun bedeni bir kuş şeklinde uçarak terk ettiği tasavvuru, Türklerde çok daha eski bir mevcudiyete sahiptir. Güngör ve Günay'a göre, modern etnografik araştırmalar, Türk topluluklarında ruhun dünyada bir insan bedeninde cisimlenmeden önce, gökte kuş şeklinde ikamet ettiğinin tasavvur edildiğini ortaya koymaktadır (Günay ve Güngör 2003: 105).

Eski Türklerde öldürülen düşmanları temsilen mezarlara balbal dikme geleneği, Ön Asya tarımcı toplumların ölü gömme geleneğinde bulunan yönetici sınıftan birinin mahiyetiyle beraber gömülmesiyle bir benzerlik sunmaktadır. Bu gömme uygulamaları, ölen kişinin

14 Jean Paul Roux, "Altay Türklerinde Ölüm" adlı çalışmasında, uçmak kelimesinin etimolojisi hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu kelimenin daha çok Ortaçağ kaynaklarında kullanıldığını, Soğdcada cennet anlamına gelmesinden dolayı ruhun uçmasıyla ilgili anlamını zamanla kaybettiğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Roux 1999: 146-160).

yeryüzündeki hayatın bir benzerini öbür hayatta yaşamaya devam edeceğine yönelik inançları göstermektedir. Ünver Günay ve Harun Güngör'ün aktardığı bilgilere göre, Barthold, Eski Türklerin inançlarında hesap günü, cennet-cehennem gibi kavramlara yer vermediklerini ileri sürmüştür. Buna göre Barthold, eski Türk dininin ahlaki ideallerle ilgili olmadığını, dolayısıyla da eski Türk kahramanlarının mezarlarına dikilen ve onların öldürdükleri düşmanlarını temsil ettiği düşünülen balbalların öldürülen bu düşmanların öldüren kahramanlara ahirette hizmet edeceği inancına bağlı olduğunu, yoksa orada uhrevi sorumluluk ve hesap inancının bulunmadığını ifade etmiştir (Günay ve Güngör 2003: 106).

Günay ve Güngör'e göre, geleneksel Türk dini içerisindeki iyi ve kötü ruh ayrımı ile ölümden sonraki hayat ve iyilerin göğe yükselmesi inançları oldukça eskidir. Buna karşılık cennet, cehennem ve hesap gibi dini kavramlar, zaman içerisinde ve yabancı dinlerin de etkisi altında gelişme göstermiştir (Günay ve Güngör 2003: 107). Yusuf Ziya Yörükan da Barthold gibi düşünmektedir. Yörükan'a göre, eski Türk dininde cennet-cehennem gibi kavramlar yenidir; çünkü Türkler, hesap günü ve uhrevi sorumluk fikrine sahip değildirler. Türkler, ceza ve mükâfatı ahirette değil, dünyada kabul ederler. Ahiret öteki dünyadır. Ancak bu, dünyada herkes ne şekilde yaşamış ise orada da aynı hal devam edecektir, demektir (Yörükan 2005: 63).

Yörükan, Türklerin, ölülerini eşyalarıyla birlikte gömmeleri inancını, Türk inançlarına göre, insanların öldükten sonra da mal mülk edinebilecekleri inancına bağlamaktadır. Araştırmacıya göre, Türkler, ahiret, cennet-cehennem, mahşer, hesap gibi kavramların hepsine değil, belki sadece birine sahiptir. Bir insan savaş meydanlarında ne kadar insan öldürürse, ahirette o nispette rahat edecek ve o kadar hizmetçiye sahip olacaktır. Bu insanları öldürdüğünden dolayı ahirette mesul olacağı fikri, daha sonraki devirlere ait bir mefhumdur (Yörükan 2005: 63-64).

3. Monoteizme Doğru

Sümer devlet yapılanmasının çevresindeki diğer kavimlerin saldırıları sonucu çökmesiyle uygarlık mirası daha sonraki aşamalarda Semitik kültüre kaynaklık edecek Akad ve Babillilere geçmiştir. Babil'in çevredeki güçsüz kent devletlerini etkisi altına alıp merkezi otoriteyi güçlendirmesiyle beraber Ortadoğu'da giriştikleri fetih hareketleri, dinsel yapıyı önemli biçimde değişikliklere uğratmıştır. Özellikle Babil sürgünü esnasında Yahudi teolojisini önemli ölçüde etkileyen Babil panteonu; sürgünler, yıkımlar, acılar görmüş İbranilerin kabile tanrılarından güçlü ve ataerkil bir tanrı düşüncesi üretmelerinde önemli bir kaynak olmuştur. Tek tanrıcılık inancı, kabileler şeklinde yaşayan İbranileri ortak amaçta toplamak, birlik duygusunu geliştirmek, kendi aralarında inanç birliği sağlayarak varlıklarını devam ettirmekte önemli bir işlev görmüştür.

Yahudiliğin ilk dönemlerinde cennet ve cehennem, ödül ve ceza ekseninde gelişmiş bir inanç değildir. Tıpkı Sümer'deki Dilmun'da olduğu gibi Aden Bahçesi tanrısal bir mekân ola-

rak betimlenmiş, Yahudi inancında ilk insanın yaratıldığı yer olarak belirtilmiştir. Daha sonraki aşamalarda her iki kültürün sentezlenmesiyle eklektik bir kayıp cennet miti doğmuştur. Nasıl ki Sümer Dilmun'u ilk insanların yaratıldığı ve dolayısıyla Sümer'in etnogonik mekânı olduysa, İbranilerin Aden Bahçesi de aynı şekilde uzun yıllar Yahudilerin izini aradığı kayıp cennet haline gelmiştir.

Diğer yandan ölüler diyarı, Sümer'den aktarılırken önemli bir değişikliğe uğramadan Şeol'e dönüşmüş, iyi ve kötü ayrımı olmadan herkesin ölümden sonra gideceği yer olarak düşünülmüştür. Oraya giren kişi hiçbir zaman oradan çıkamamaktadır. Bu anlamda Sümer Kur'uyla İbrani Şeol'ü birbirinin benzeridir. Tevrat'taki anlatımlarda buranın yerin derinliklerinde, karanlıklar içinde bir yer olduğu, burada ışığın olmadığı, buradakilerin kurtlar tarafından kemirildiği vb. bilgiler yer almaktadır. Aynı şekilde Sümer inançlarında da girenin bir daha çıkamadığı bir ölüler diyarı betimlemesi söz konusudur.

Muhsin Akbaş konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: "Şeol iyilerin de, kötülerin de, inananların da, inançsızların da, İsrailoğullarının da, diğer milletlerden olan insanların da ölümden sonra gittikleri yer olarak görülür. Sevgili oğlu Yusuf'un öldüğünü öğrendiğinde babası Yakup'un kendisini teselli edenlere şöyle dediği rivayet olunur: 'oğlumun yanına ölüler diyarına [şeol'e] yas tutarak ineceğim'. Buradan, Yusuf gibi övülmüş bir şahsiyetin bile ölümden sonra gittiği mekânın şeol olduğunu öğreniyoruz. Öte yandan, İsrailoğullarına türlü eziyetler yaptığı bildirilen Babylon kralı da şu sözlerle tahkir edilir: 'Haşmetin ve santurlarının velvelesi ölüler diyarına [şeol] indirildi; senin altına kurtlar serildi ve senin üzerini kurtlar örtüyor'" (Akbaş 2002: 40-41)[15].

Ölüler diyarının tümüyle iyiler ve kötülerin mekânı olarak ayrışmasında İran dinleriyle Mısır monoteizmi olan Akhenaton dininin önemli etkileri olmuştur. Bu dinin yanı sıra, Osiris kültü ve ölülerin tanrılar önünde yargılandığı hesap günü inancının Semitik kültüre etkisi yadsınamaz.

Bugünkü anlamda cehennem inancının zıtlık paradigması içinde gelişerek bir ceza yerine dönüşmesi, Kenani kavimlerin Kudüs yakınlarında yaptıkları Baal ve Molek adındaki tanrılara kurban sunma törenlerinin Yahudi kültürüne yansımasıyla mümkün olmuştur. Bu kavimler, Kudüs yakınlarında bir vadi olan ge-hinnomda[16] Molek adına büyük bir ateş yakıp çocukları-

15 Akbaş'ın aktardığı bilgilere göre, Kutsal Kitap metinlerinin ölüm sonrası bir hayata işaret ettiği noktasında görüş birliği oluşmamış, farklı tavırlar benimsenmiştir. İkinci Tapınak döneminin önemli dini ve siyasi gruplarından Sadukiler, yazılı Tora'ya bağlı olduklarını ve burada da ölüm sonrası hayata ilişkin bir bilgi olmadığını iddia etmişlerdir. Bu soylu ruhban sınıfının karşısında, hem yazılı hem de sözlü Tora'ya bağlılıklarını ilan ettiği bildirilen ve ölümden sonra dirilişe inancın savunucuları olan Ferisileri görmekteyiz. Daha sonraları Ferisilerin bu görüşleri, Yahudilerin hukuki prosedürleri ele aldığı Mişna kitaplarından biri olan Sanhedrin'de açıkça dile getirilmiştir (Akbaş 2002: 42).

16 Bu ismin bugünkü cehennem kelimesinin kökeni olduğuna yönelik görüşler vardır. Akbaş'ın aktardığı bilgilere göre, Ge hinnom (Hinnom vadisi) ve Ge ben hinnom (Hinnom'un oğlunun vadisi) kelimeleri, sürekli yanan ateş ve ölüm ile özdeşleştirilen Kudüs'ün güneyinde yer alan lanetli bir vadiye verilen addır. Yeremya 32:35'e göre, burada çocuklar Kenan ilahları Molek ile Baal'e kurban edilmekteydi. Ge hinnom ve ge ben hinnom, görüldüğü gibi önceleri bu dünyadaki cezalandırma ve ilahlara kurban mahalleri olduğu, daha sonraki rabbani literatürde 'cehennem' (Gehinnom)

nı bu ateşin içine atarak kurban etmekteydiler. Eski Ahit'in "Krallar" bölümünde belirtildiğine göre, İbrani egemenliği bu bölgede başlayınca Kral Josiah, bu kurban sunma törenlerini putperestlik olarak nitelendirip yasaklamış ve burayı Kudüs'ün çöplüğüne dönüştürmüştür. Bu tarihten sonra özellikle suçluların, idam mahkûmlarının burada cezalandırılıp gömülmemesi, Sümerlerdeki uygulamayla son derece benzerlik göstermektedir. Sümerlerde de ölünün gömülmemesi ona bir çeşit işkence yapmak, cezalandırmak anlamına gelmekteydi[17]. Tanrılar adına cezalandırmayı gerçekleştiren otoritenin Ge-hinnom'u suçlu infaz yeri ve çöplük haline getirmesi, ilahi bir ceza telakkisinin oluşmasında son derece etkili olmuştur.

Baal ve Molek gibi adına insan kurbanı yapılan tanrıların etkilerinin uzun yıllar Ortadoğu halklarının bilinçlerinde yer ettiğini görmekteyiz. Kuran'ın Zuhruf suresinin 77. ayetinde cehennem azabı ve cehennem meleğiyle ilgili açıklamalar yapılırken şöyle bir ifade geçmektedir: "Ve ey Mâlik diye bağıracaklar, yalvar Rabbine de öldürsün bizi; Mâlik, şüphe yok ki siz diyecek, ebedî olarak azaptasınız". Bu ifadede geçen Malik ile Kenani tanrı Molek arasındaki etimolojik benzerlik dikkat çekmektedir. Diğer yandan Sümerlerde yeraltı tanrısı Ereşkigal gibi, Baal, kutsal kaynaklarda Baalzebub ismiyle cehennemle ilişkilendirilerek demonik bir figüre dönüştürülmüştür.

Semitik kültürde cennetin ilk aşamalarda yeryüzünde bir yer olduğuna inanılmaktaydı. Cennet inancı, iklim koşulları göz önünde bulundurulduğunda Mezopotamya ve Mısır'ın verimli toprakları arasında sıkışmışlığın bir yansıması olarak ortaya çıkmış olmalıdır. Cennet ve cehennem, çöl ve ırmak kenarlarındaki verimli topraklar aynı şekilde karşıtlık oluşturmaktadır. Mısır'dan kaçış, Sina çölünde yaşama ile Babil sürgünü, Semitik bilinçte uzun yıllar derin etkiler bırakmış, kendi ülkelerine geri dönme arzusunu gerçekleştirmenin, verimli topraklara ulaşmanın yolu olarak daha sonraki aşamalarda yasalaşacak olan dinsel öğretilerdeki emirlerden çıkmama inancını doğurmuştur. Böylelikle Sümer Kur'unda oluşan hiyerarşik farklılaşmanın son aşaması tamamlanmış, ahlaki sorumluluk ile ölüm sonrası hayat inancı birleşerek ödül ve ceza eksenli bugünkü anlamda cennet ve cehennem inançları ortaya çıkmıştır.

Yahudiliğin geç dönem teolojisi, cennet ve cehennem inançlarını Mesihçi mitosla birleştirmiş, eskatoloji ve öte dünya doktrini oluşturmuştur. Hıristiyanlığın doğuşuyla beraber kurtarıcı nosyonu Mesih kimliğinde somutlaşarak kıyamet, öte dünya, cennet ve cehennem inançları sistemleştirilmiştir. Nitekim Aziz Paulus'tan sonra cennet bir yeryüzü cennetinden çok tanrısal bir ödül yeri olarak düşünülmüştür[18].

için kullanılan kelimenin bu isimlerden çıkarıldığı bildirilmektedir. Bunun en erken habercisi olarak İşaya 30:33'ü görmekteyiz. Burada, Tanrı tarafından Asurluları cezalandırmak üzere hazırlanmış, yakıtı Rabb'ın soluğunun bir kükürt gibi tutuşturduğu odun ve ateş olan bir Tofet'ten, yakıcı bir mekândan söz edilir. İnsan hayatının ölümle noktalandığına işaret olarak alınan bu metinler yanında Kutsal Kitap'ta, insanların ölümden sonra inecekleri yeryüzünün derinliklerinde bulunan bir ölüler âleminin varlığından söz edilir. Tanrı karşısında aldıkları tavra bakılmaksızın bütün ölülerin aynı kaderi paylaşacağı yeraltındaki bu karanlık ve kasvetli mekana bazen 'yerin dibi' (Mezmurlar 63:9), bazen 'çukur' (İşaya 38:18), çoğu zaman da 'şeol' (Tekvin 44:31; Tesniye 32:22; İşaya 14:9; vd.) adı verilir (Akbaş 2002: 41).

17 Bk. (Günaltay 1987: 505)..

18 Bk. (Korintoslulara II. Mektup 12:3).

Sonuç

Doğanın ve mistik deneyimin birikimleriyle insanın kültürel belleği gelişmiş ve animist inançlar, ölüm sonrası hayat fikrinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bedenden ayrı bir ruh inancının izlerine ilk olarak avcı-toplayıcı topluluklara özgü inançlarda rastlamaktayız. Bu dönemdeki ölü gömme uygulamalarında, mezarlarda ölen kişinin mahiyetine ve eşyalarına rastlanması, yeryüzündeki yaşamın bir benzerinin öbür hayatta da devam edeceğine yönelik inançların izleri olarak değerlendirilmiştir.

Neolitik devrim, her ne kadar animist inançları tamamen ortadan kaldıramasa da bunları yeni bir biçime sokmuş ve politeist dinsel sistemlerle sentezlemiştir. Ön Asya'da Semitik kültür, geçirmiş olduğu çeşitli değişimlerin etkisiyle monoteist bir inanç yapısını ortaya çıkarmış ve böylelikle bugünkü tek tanrılı dinlerin temelini atmıştır. Bu tarihsel gelişim çizgisinden hareketle, cennet ve cehennem inançlarının doğuşu ve gelişimiyle ilgili kronolojik evrimsel bir sıralamayı; bedenden ayrı bir ruhun varlığı inancı, ölümden sonra ruhun yaşamaya devam etmesi, Kur, Şeol gibi adlarla anılan ölüler diyarı, ölüler diyarındaki hiyerarşik veya sınıfsal yapılanmanın oluşması, ödül ve ceza paradigmasıyla öbür hayatta ölülerin konumlarının farklılaşması, cennetin teogonik bir mekândan bir ödül olarak iyilerin gittiği bir bahçeye, cehennemin ise bir ceza mekânı olarak çukur veya vadiye dönüşmesi, eskatolojik son ve Mesihçi mitosla cennet ve cehennemin sentezlenerek somut bir mekândan soyut bir mekâna dönüşmesi şeklinde yapabiliriz.

Ölüm sonrası hayat inancının ilk oluşum aşamalarından itibaren çeşitli çevresel koşullar, bu inançların ödül ve ceza ekseninde gelişmesini tetiklemiş, monoteizmin ortaya çıkışıyla cennet ve cehennem inançları sınıflı toplumun ahlaki normlarına paralel Mesihçi mitos ve evrensel bir eskatolojiyle sentezlenmiştir. İnançların sürekli bir biçimde evrimi; iklim, bitki örtüsü, ekonomik ve toplumsal yaşam tarzı, bu tarzın yaşam koşulları ve kültürle etkileşimi, mitolojik düşüncenin ahlak kurallarıyla kaynaşması sonucu dinin doktrin haline gelmesiyle gerçekleşmiştir. Cennet ve cehennem inançları, sadece toplumu düzenlemede tepeden inme kontrol mekanizmaları değil, aynı zamanda toplumun geçirdiği çeşitli kültürel devrimlerin bir yansımasıdır.

Günümüzde, özellikle gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan post-modern döneme özgü Scientology, Vika Paganistleri, Milenyumcular, Teozofistler vb. inanç grupları, teknolojik gelişmeyle insanlığın geçirdiği hızlı değişimin sonucu, cennet ve cehennem konusunda klasik doktrinlere alternatif öte dünya inançları sunmaktadırlar. Hayat tarzlarının etkisiyle, insanlığın inanç evrimi hiç durmadan devam etmekte, uzaydaki yeni keşiflerle eskatolojik son, yeni bir kurguya yönelmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaş, Muhsin (2002), **Yahudi ve Hıristiyan Düşüncesinde Ölüm Sonrası Hayat ve Diriliş İnancının Dini ve Teolojik Temelleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XV, 37-60.

Altuncu, Abdullah (2011), **Sümerlerin Dini Tarihi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Childe, Gordon (2004), **Kendini Yaratan İnsan** (Çev. Filiz Ofluoğlu), İstanbul: Varlık Yayınları.

Çığ, M. İlmiye (2000), **Gılgameş**, Tarihte İlk Kral Kahraman, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Çınaroğlu, Menderes (2008), **Türk Kültüründe Eskatoloji Mitlerine Dair Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eliade, Mircea (2003), **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Gerey, Begmyrat (2005), **5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Günaltay, M. Şemsettin (1987), **Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya**, Ankara: TTK Yayınları.

Günay, Ünver ve Güngör, Harun (2003), **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Hançerlioğlu, Orhan (1995), **Düşünce Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Köroğlu, Kemalettin (2011), **Eski Mezopotamya Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kramer, Samuel Noah (2002), **Sümerler** (Çev. Özcan Buse), İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Küçük, Abdurrahman; Tümer, Günay ve Küçük, M. Alparslan (2011), **Dinler Tarihi**, Ankara: Berikan Yayınları.

Levy-Bruhl, Lucien (2006), İlkel İnsanda Ruh Anlayışı (Çev: Oğuz Adanır), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Malinowski, Bronislaw (2000), **Büyü, Bilim ve Din**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Montagu, Ashley (1971), **Immortality, Religions and Morals**, New York: Hawthorn Books.

Narçın, Ali (2007), **A'dan Z'ye Sümer**, İstanbul: Ozan Yayıncılık.

Pritchard, E. Evans (1998), İlkellerde Din (Çev. Hüseyin Portakal), Ankara: Öteki Yayınevi.

Randles, Jenny ve Hough, Peter (1994), Öteki Dünya: Ölümden Sonra Yaşamın Gizemlerini Açıklayan Bilimsel Açıklama (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Sav Yayınları.

Roux, Jean-Paul (1999), **Altay Türklerinde Ölüm** (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Özbudun, Sibel (1997), **Ayinden Törene**, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınları.

Şenel, Alaeddin (1982), İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Tokarev, S. Aleksandrovich (2006), **Dünya Halklarının Dinler Tarihi** (Çev. Rauf Aksungur), İstanbul: Ozan Yayıncılık.

Uraz, Murat (1992), **Türk Mitolojisi**, İstanbul: Mitologya Yayınları.

Yörükan, Yusuf Ziya (2005), Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm, Ankara: Yol Yayınları.

Hâkim Yayınları
Ayvalı Mah. Sinem Sok. 3/A
Keçiören/ANKARA
Tel: 0312 325 76 18

811858 AGS

9 786056 229930